

58. ročník Fyzikálnej olympiády

v školskom roku 2016/2017

Kategória A – celoštátne kolo

Žilina – 8. 4. 2017

Text teoretických úloh v maďarskom jazyku

1. Golyók a ferde síkon

Az iskolában ferde síkkal kísérleteztek. Rendelkezésükre állt két azonos anyagból készült és azonos R_1 sugarú golyó. Az első golyó tömör volt, a második üreges. Az üreg egy gömb alakú légbuborék, középpontja egybeesik a golyó középpontjával. A két golyó tömegének aránya $p = M_1/M_2 > 1$. A ferde sík egy L hosszúságú deszka, a vízszintes síkkal zárt dőlésszöge α . A golyók és deszka anyaga közti súrlódási együttható f .

- Vezessék le a golyók és légbuborék sugarának $r = R_1/R_2$ arányát a p arányossági tényező függvényeként!
- Vezessék le a tömör golyó I_1 és az üreges golyó I_2 tehetetlenségi nyomatékának $k = I_1/I_2$ arányát a p arány függvényeként! A golyók tehetetlenségi nyomatékát a geometriai középpontjukon áthaladó tengelyre számítsák!
- Készítsenek rajzot, ábrázolva a golyót a ferde síkon, és jelöljék be az ábrán a golyóra ható összes erő vektorát és annak szimbólumát! Nevezzék meg az egyes erőket!
- Mindkét golyót a deszka felső szélére helyezzük, majd elengedjük őket! Vezessék le annak a feltételét, hogy a golyó gördülő mozgással, csúszás nélkül, halad a deszkán! Mely esetben csúszik meg a golyó a deszkán?
- Határozzák meg a golyó középpontjának a_v gyorsulását, ha gördülő mozgással halad, és az a_k gyorsulását, ha haladás közben csúszik is!
- Megmérjük, hogy mennyi idő (t_1 ill. t_2) alatt érnek a golyók a deszka alsó végére! Határozzák meg a $\tau = (t_1 - t_2)/t_1$ relatív időkülönbséget a p arány függvényeként a deszka három dőlésszögére: $\alpha_1 = 10^\circ$, $\alpha_2 = 20^\circ$ és $\alpha_3 = 30^\circ$!

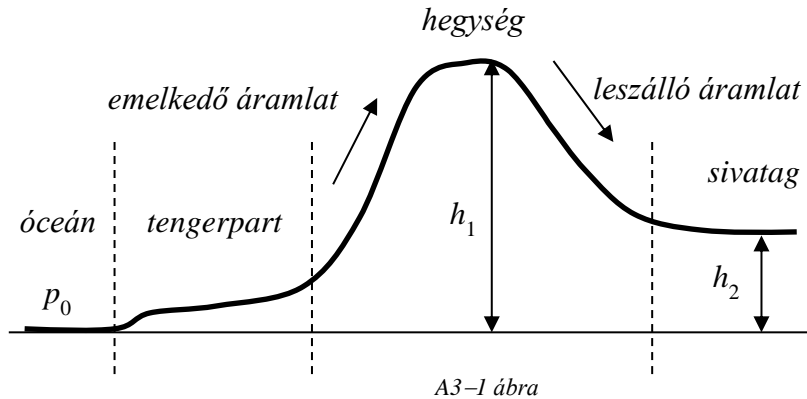
A gördülő ellenállás a golyók haladása közben elhanyagolhatóan kicsi.

A feladatot oldják meg általánosan, majd a következő értékekre: $p = 2,5$, $f = 0,12$!

Egy m tömegű és R sugarú homogén golyó tehetetlenségi nyomatéka, amelyet a golyó középpontján áthaladó tengelyre számítunk, $I = \frac{2}{5}mR^2$.

2. A szárító szél

Az amerikai egyesült államokbeli Sziklás-hegységben általában nyugatról keletre áramlik a levegő, a Csendes-óceán irányából a szárazföld belseje irányában. Amikor a nedves levegő a hegység nyugati lejtőjén felfelé emelkedik, lehűl, és elveszíti nedvessége nagy részét. A hegység keleti lejtőjén, a nedvességétől megszabadult levegő lefelé ereszkedik, felmelegszik, nyomása nő. Ezt a leszálló légáramlatot az USA-ban „chinook wind”-nek hívják¹. A száraz légáramlatnak köszönhetően a Sziklás-hegységtől keletre sivatag alakult ki (A3–1 ábra).

A levegő emelkedése és leereszkedése közben végbemenő termodinamikai változásokat *politropikus* állapotváltozásnak nevezzük. Az ilyen állapotváltozást a $pV^k = p_0V_0^k$ egyenlet írja le, ahol k az ún. *politropikus állandó* $1 < k < \kappa$ (κ a gáz adiabatikus állandója), p és V a gáz nyomása és térfogata egy adott helyen, míg p_0 és V_0 azonos mennyiségű gáz nyomása és térfogata a gáz kiindulási helyén. A levegő nyomása közvetlenül az óceán vize felett (tengerszint) $p_0 = 101$ kPa, hőmérséklete $t_0 = 25$ °C. A levegő $h_1 = 4\,420$ m tengerszint feletti magasságba emelkedik (Mount Witney, Sierra Nevada), majd aláereszkedik a $h_2 = 610$ m tengerszint feletti magasságba (Las Vegas, Mojave-sivatag).

a) Bizonyítsák be, hogy a levegő T hőmérséklete emelkedése és leszállása közben lineárisan függ a tengerszint feletti h magasságától! Határozzák meg a $K = \Delta T / \Delta h$ koefficiens, valamint a légáramlat hőmérsékletét a h_1 és h_2 magasságokban!

A hegységen áthaladó légáramlat legkedvezőtlenebb hatása, hogy kiszárítja a hegységtől keletre fekvő tájat. A Sierra Nevadai hegységtől keletre terül el a Nagy medence – itt található a Halál-völgy (Death Valley), Észak-Amerika legszárazabb és legforróbb helye. Tételezzék fel, hogy a levegő relatív páratartalma az óceán szintjén $\eta_0 = 70\%$ ($t_0 = 25$ °C hőmérsékleten). A levegő emelkedésekor a hőmérséklete csökken, η relatív páratartalma pedig nő. Amikor a relatív páratartalom eléri a 100 %-ot, a pára lecsapódik (kondenzálódik). A következő táblázatban fel van tüntetve a telített levegőben levő pára p_n nyomása különböző hőmérsékleteken.

t / °C	-10	-5,0	0,0	5,0	10,0	15,0	20,0	25,0
p_n / kPa	0,29	0,42	0,61	0,87	1,23	1,70	2,34	3,17

Megjegyzés: Adott hőmérsékleten, a relatív nedvesség- ill. páratartalmon a pára p_p parciális nyomásának és a telített levegőben levő pára p_n nyomásának $\eta = p_p / p_n$ arányát értjük.

b) Vezessék le a vízpára p_p parciális nyomásának hőmérsékletfüggését, ha a vízpára viselkedését a politropikus folyamatokat leíró egyenlet adja meg, és a k állandó a levegő

¹ a nyugati part mentén élő chinook (ejtsd [tʃiˈnu:k] ~ csinúk) indiánokról kapta elnevezését;

politropikus állandójával azonos! Határozzák meg, mekkora a vízpára p_{p0} parciális nyomása az óceán szintjén t_0 hőmérsékleten!

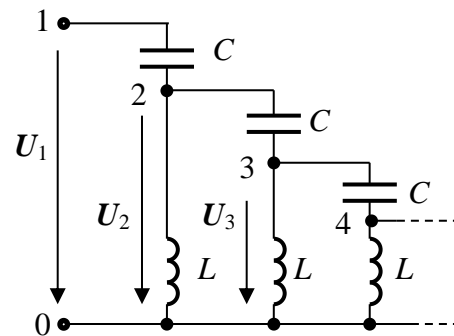
- c) Szerkesszék közös grafikonba a telített pára p_n nyomását és a pára p_p parciális nyomását a t hőmérséklet függvényeként! Határozzák meg milyen t_n hőmérsékleten válik a pára az emelkedő levegőben telítetté! Határozzák meg milyen h_m tengerszint feletti magasságban kezdődik meg a felhőképződés!
- d) Határozzák meg a pára p_{p1} és p_{p2} parciális nyomását, valamint η_1 és η_2 relatív nedvességtartalmát a h_1 és h_2 magasságokban! Az η_2 értéket hasonlítsák össze az optimális relatív nedvességtartalommal, amely értéke 50 %!

A levegő moláris tömege $M_v = 29 \times 10^{-3} \text{ kg} \cdot \text{mol}^{-1}$, az egyetemes gázállandó $R = 8,31 \text{ J} \cdot \text{mol}^{-1} \cdot \text{kg}^{-1}$, a nedves levegő politropikus állandója $k \approx 1,30$.

3. Sokszoros feszültségosztó

Az A3–2 ábrán egy sokszoros, nagyszámú LC tagból álló, CL feszültségosztó kapcsolási rajza látható. Az egyes tagok bemenetén fellépő feszültséget rendre U_n -vel jelöljük, ahol $n = 1, 2, 3, \dots$. Az LC tagok számáról tételezzék fel, hogy végtelenül nagy!

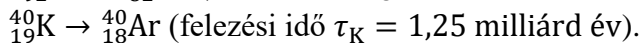
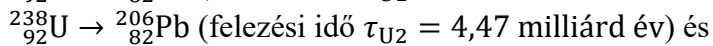
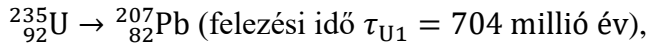
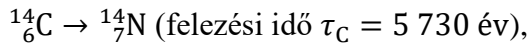
- a) Határozzák meg az áramkör Z impedanciáját az 1–0 bemeneti csatlakozási pontokra! Határozzák meg a váltakozó áramforrás feszültségének ω körfrekvenciáját, amelynél az 1–0 bemeneti csatlakozási pontokhoz csatlakoztatott áramforrás hatásos teljesítményt ad le az áramkörbe, valamint azt a feltételt, amelynél a csatlakoztatott áramforrásnak csak meddő teljesítménye van!
- b) Határozzák meg az LC részáramkör komplex $A_U = U_{n+1}/U_n$ feszültség átviteli tényezőjét, annak A_U abszolút értékét és φ fáziskülönbségét az a) részfeladatban meghatározott frekvencia tartományokra! Határozzák meg, hogy milyen feltétel mellett terjed csillapítatlan feszültség hullám a láncolat mentén!
- c) Határozzák meg, mekkora a teljesítmény-átvitel csillapítatlan hullámokkal, ha az áramforrás effektív feszültsége U_1 !

Obr. A3–2

4. Radiometrikus kormeghatározás

A Föld és a Földön megjelent élet fejlődésének vizsgálata megköveteli különböző ásványi és fosszilis leletek korának pontos meghatározását. A kormeghatározási módszerek között jelentős szerepet töltenek be a radiometriai kormeghatározási eljárások, amelyek magátalakulásokon alapszanak. A magátalakulásokat nem befolyásolják az anyagban jelenlevő kémiai kötések, ezért nem függenek az anyagok kémiai „múltjától”. A leggyakrabban használt eljárások a következő magátalakulásokon alapszanak:

A módszer megválasztása függ a minta jellegétől (szerves, szervetlen), ill. a minta várható korától, amelynek nagyságrendben egyeznie kell a használt magátalakulás felezési idejével. Szükséges, szintén, hogy meghatározható legyen az anya- és leánymagok mennyisége.

A föld korának meghatározásához az U–Pb kormeghatározási módszer alkalmas. A növényi és állati (emberi) leletek kormeghatározásához a C–N (radiokarbon) kormeghatározási módszer használható.

- a) Tételezzék fel, hogy az uránium ${}^{235}_{92}\text{U}$ és ${}^{238}_{92}\text{U}$ radioizotópjai egy egész sor α - és β^- -bomláson mennek keresztül, míg a feltüntetett stabil Pb ólommagokká nem alakulnak át! Határozzák meg mindkét esetben az α -bomlások A és β^- -bomlások B számát!

A ${}^{40}_{19}\text{K}$ felezési ideje τ_{K} , és amikor egy kálium mag átalakul $p_1 = 11,2\%$ valószínűséggel ${}^{40}_{18}\text{Ar}$ mag, ill. $p_2 = 88,8\%$ valószínűséggel ${}^{40}_{20}\text{Ca}$ mag keletkezik (elágazó bomlás). A természetben előforduló kálium $p_3 = 0,0117\%$ tömegrésze ${}^{40}\text{K}$ izotóp (a kálium tömegének többi részét annak stabil izotópjai képezik).

- b) Határozzák meg, milyen magátalakulásokról van szó a ${}^{40}_{19}\text{K} \rightarrow {}^{40}_{18}\text{Ar}$ és ${}^{40}_{19}\text{K} \rightarrow {}^{40}_{20}\text{Ca}$ esetekben!

- c) A minta $m_1 = 50$ mg természetes káliumot tartalmaz. Határozzák meg a ${}^{40}\text{K}$ -ból keletkező Ar és Ca leánymagok m_{Ar} és m_{Ca} össztömegét a mintában $t_1 = 100$ millió év elteltével!

A K–Ar kormeghatározási módszerrel a káliumot tartalmazó kőzetek kialakulásának ill. átalakulásának idejét határozzák meg (gránit, gneisz, csillám, földpát, pala és magmás kőzetek, mint bazalt, andezit, stb.). Átalakulásukkor, vagy még láva formájukban a kőzet magas hőmérsékletű folyékony állapotban van, és az összes gáznemű argon a kőzetből elillan. A kőzet megszilárdulása után az újonnan keletkező argon megreked a kőzet szerkezetében. A vizsgált mintát vákuumban elpárologtatják, és tömeg spektrométerrel meghatározzák az egyes atomok (atommagok) előfordulását a mintában. A modern spektrométerek képesek még nanogramm mennyiségnyi anyagot is kimutatni. Mivel a mész előfordulása a kőzetekben gyakori, a K–Ca átalakulás nem alkalmas a kőzetek kormeghatározásához. Argon azonban a kőzetekben csak a K–Ar átalakulásnak köszönhetően fordulhat elő, ezért alkalmas annak a megállapítására, hogy mennyi idő telt el a kőzet utolsó magas hőmérsékletű átalakulása (pontosabban az azt követő megszilárdulása) óta.

- d) A vulkanikus hegységben végzett mélyfúrásban szerzett mintában, többek között, kimutatnak $m_{\text{Ar}} = 2,5$ ng ${}^{40}\text{Ar}$ izotópot is, valamint $m_{\text{K}} = 150$ ng ${}^{40}\text{K}$ izotópot. Határozzák meg, mennyi idő telt el (t_2) a kőzet legutolsó nagyhőmérsékletű átalakulása óta!